

CARIN FRANZÉN

MÅNGSKIFTANDE EROS



TFL 2024:1. EROS OCH TIDIGMODERN LITTERATUR

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v54i1.30331>

ISSN: 2001-094X

– Essä –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

I sin avhandling om själens passioner från 1649 skriver René Descartes att kärleken är en "emotion hos själen" som får den att vilja "föreina sig med de objekt den finner vara passande".¹ I enlighet med en lång tradition från antiken via medeltidens höviska kod talar han sedan om olika slags kärlek som går från att vilja äga den man älskar till att värdera den personen högre än sig själv. Descartes skriver att den senare typen av kärlek, som han kallar för hängivenhet, även kan röra ens land eller en människa för vilken "man inte räds att dö".² Han skiljer även på kärlek grundad i förståndet och kärlek som väcks av sinnena. Den senare kallar han för ett "begär som framspringer ur välbehaget", och att den formen är "romanförfattarnas och skaldernas älsklingsämne".³ Han förklarar vidare att den utgörs av "intryck i hjärnan som gör att man vid en viss ålder och vid vissa tider betraktar sig som ofullständig, som om man inte var mer än den ena hälften av ett helt varav en person av det motsatta könet bör vara den andra hälften".⁴ Att tillskriva föreningen med denna andra hälft löftet om det högsta goda, som han tycks mena sker i romanernas värld, anser likväl den rationalistiske filosofen vila på en förvirrad föreställning. Det är möjligt att han också hade den myt som Aristofanes berättar om i Platons dialog *Gästbudet* i åtanke, vilken ju fortfarande lever kvar i uttryck som "äkta hälft".⁵

Descartes detaljrika beskrivning av den passion som kallas kärlek visar i varje fall att denna "emotion" kan varieras och böjas på en mängd olika vis. Kärleken kan utspela sig mellan två personer, inom en och samma individ, på en kollektiv nivå eller i någon annan konstellation. Ändå har det ofta i historien, och särskilt under den moderna perioden, gjorts försök att härleda kärlekens variationsrikedom till en grundprincip.

Kärleksförklaringar

I dag dominerar förmodligen biologiska förklaringar till våra känslor, medan Sigmund Freud i början på förra seklet menade att kärleken hade sin grund i barnets tidiga upplevelser av njutning. Målet för all kärlek, skriver han, är att återfinna ”barndomens narcissistiska fullkomlighet”.⁶ I den psykoanalytiska *éducation sentimentale* – om man nu kan låna titeln på Flauberts romantiska kärlekshistoria för att beskriva Freuds rätt krassa teori om sexualitetens betydelse för subjektet – riktas denna narcissism i ett första led antingen mot den som skänker den första tillfredställelsen, oftast ”modern eller hennes ersättare” eller mot den egna personen: ”Vi säger att människan har två ursprungliga sexualobjekt: sig själv och den vårdande kvinnan, och vi förutsätter då en primär narcissism hos varje människa”.⁷ För Freud var inte bara kärleken narcissistisk till sin grund, att älska medför ett narcissistiskt behov, som sätter igång en sorts kärleksekonomi: ”Den som älskar har så att säga blivit av med en del av sin narcissism och kan bara få den ersatt genom att bli älskad.”⁸ Vad Freud kanske inte tänkte på var att kärleken själv kan ses som formad av de ekonomiska ordningar som varierat genom historien.

Med Karl Marx skulle man kunna säga att kärlekens grund är materiell, och härleda förändringarna i kärlekens uttrycksformer till olika samhällsskick. Eller så kan man med den ryska revolutionären Alexandra Kollontaj, i essän ”Bered plats åt ’den bevingade Eros’” (1923), säga att människor i alla tider försökt styra in ”kärlekens gåta [...] på det spår som bäst tjänade deras klassintressen”.⁹ På så vis kan man förklara medeltidens höviska kärlek som ett uttryck för den homosociala relationen mellan feodalherren och vasallen, vilken ofta verkade som trubadur och skrev sånger till sin herres hustru. Den lydnad den älskande lovar sin älskade i den höviska lyriken kan alltså sägas vara riktad till feodalherren.¹⁰ Vidare kan man följa hur den medeltida kärlekskoden under senare tider övergår i olika föreställningar om romantisk kärlek som reflekterar och befäster det borgerliga samhällets fasta punkt – kärnfamiljen. För Kollontaj var kamratkärleken idealet, och hon kritiserade borgerligheten för att rycka ”fjädrarna från den bevingade Eros brokiga och skimrande vingar” när den hänvisade kärleken till paret och äktenskapet.¹¹ Man

undrar vad hon skulle ha sagt om den borgerliga ordningens senkapitalistiska variant, där individen snarare än familjen utgör samhällets nav. Till den förändringen kan läggas den teknologiska utvecklingen med alla dessa dejtingappar, vilka i sin tur styrs av en marknad som tenderar att reducera kärleken till ett medel för individens självförverkligande. På så vis resonerar i vilket fall ett flertal samtida sociologer och filosofer, inte sällan med just marxistisk läggning.

Den franske filosofen Alain Badiou menar exempelvis att de personer som ger sig in i en kärleksrelation idag i förväg kräver garantier för att de fördelar som kan dras av tvåsamheten inte överstiger nackdelarna – man söker kärlek ”utan risk”.¹² Och när självförverkligande närmast blivit ett krav är det som den romantiska kärleken bytts ut mot en återkomst för *matchmaking* eller arrangerade äktenskap. Denna gång inte i regi av föräldrar eller andra auktoriteter utan av oss själva genom den frihet vi har att prova oss fram och avbryta relationer så fort de hotar den individuella valfriheten eller självkänslan. Denna synbara valfrihet följer samtidigt en tydlig marknadslogik.

Den typ av säkerhetsåtgärder som kärleken tycks omgärdas av idag utarmar, enligt Badiou, själva kärlekens kraft eller intensitet, eller med hans ord, ”all existentiell poesi”.¹³ Den fransk-israeliska sociologen Eva Illouz har varit inne på samma tanke när hon beskriver dagens digitala dejtingkultur som ett shoppingbeteende och hur marknaden tjänar på att man ständigt är på jakt efter en ny partner: ”Internet har utvecklats till en marknad där man kan jämföra människors olika ’värden’ och välja det ’bästa erbjudandet’”.¹⁴ I sin föregivna frihet tycks marknadstänkandet ge upphov till en form av begärskontroll som bygger på konsumtion och ett ständigt behov av nya kickar. Eller som den slovenska filosofen Renata Salecl skriver i sin bok *Valfrihetens tyranni* (2016): ”Ibland följer kärleksjakten samma mönster som sökandet efter en mobilleverantör: man byter oupphörligen och känner sig gång på gång drabbad av känslan att man kunnat göra ett bättre val”.¹⁵ Det som ser ut som det moderna samhällets demokratisering, som ger varje individ rätt att följa egna behov och böjelser, kan alltså förbindas till en norm som passar vinstdrivande företag och teknologisk utveckling som handen i handsken.

Badiou, som menar att filosofin borde se det som en av sina uppgifter att försvara kärleken, talar om nödvändigheten att ”återupp-

täcka risken och äventyret mot säkerheten och bekvämligheten”.¹⁶ Ett bidrag till en sådan återupptäckt kanske står att finna i litteraturen vilken inte bara fungerar som en bekräftelse på olika samhällssystem utan, som redan Descartes var inne på, ger uttryck för kärlek som övergår förståndet. Låt mig ge ett exempel som förvisso skulle kunna sägas tjäna vissa klassintressen men som genom sin rika och dialogiska prosa får de biologiska såväl som sociologiska perspektiven att te sig något begränsade. Man kan i vilket fall läsa det i kontrast mot dagens nyliberala betoning på livet som ett ändamålstyrkt projekt som tenderar att göra även känslor till varor på existensens stormarknad.

Kärleksförvandlingar

Jag tänker på den franska renässansdrottningen Margareta av Navarras novellsamling *Heptameron* från mitten av 1500-talet, där man finner minst lika många former och diskussioner om kärlekens uttrycksformer som i Platons *Gästabudet* men som mer hängivet än den antike filosofen gestaltar kärlekens egna vägar. Och kanske hade hon inget annat val än att vara följsam, eftersom hon skriver att kärleken är en gud som finner nöje i att ”försvaga de starka, stärka de svaga, göra de okunniga kloka och de kloka vettlösa, gynna passioner och förstöra förnuftet”.¹⁷ Kärlekens omvälvande kraft kallas rentav för ”tyranni”, som får de älskande i *Heptameron* att bäva, darra, blekna, rodna och inte sällan dö av brustet hjärta.¹⁸

Liksom i föregångaren Giovanni Boccaccios *Decamerone* från mitten av 1300-talet, utgörs ramberättelsen i *Heptameron* av en grupp personer som under tio dagar bestämmer sig för att berätta historier för varandra för att få tiden att gå, men det är inte en pestepidemi som fört dem samman utan översvämningar efter ett skyfall i Pyrenéerna. I det drygt sjuttioal noveller som gavs ut postumt 1559 är ett genomgående tema de förvecklingar och förvandlingar som kärlek och begär kan åstadkomma.¹⁹ Och när personernas hjärtan fylls av kärlek i novellerna rör det sig lika ofta om sexuell passion som om den kärlek som den kristna läran tillskriver Gud. Verkets ohejdade blandning av platonska, höviska, galanta, burleska och kristna teman har förbryllat läsarna. Det har rentav kallats för ”en ragu” av andlig och världslig kärlek.²⁰

Blandas gör även berättarnas perspektiv. De fem kvinnor och fem män som samlats för att underhålla varandra med historier representerar även de olika sidor av kärlekens många yttringar. Deras inbördes förhållanden går från hövisk uppvaktning till äktenskap och hemliga förälskelser. Och den äldsta i sällskapet, fru Oisille, glömmar aldrig att påminna de övriga om Guds kärlek. När den första berättaren förklarar sin historia med att han vill ”hämnas kärleken och den som är så grym mot mig”, och därför drar sig till minnes ”alla de gemena påhitt som kvinnor utsatt stackars män för” följs den genast av att Oisille berättar en historia om våldtäkt där förövaren visar sig ”vara mer djurisk än djuren”.²¹ I detta slags kärleksförhandling fördelas ordet jämt mellan berättarna, eller som det står i prologen: ”i lekar och spel är vi alla jämlikar”.²² Uttalandet kan relateras till de maktspel och intriger som driver novellerna men där alla kraftmätningar till slut ges upp inför tyrannen Eros – när det inte är människans ofullkomlighet inför Gud som framhålls.

Novellernas beskrivningar av kärlekens många uttrycksformer var nog menade att uppfattas som exempel att inte bara underhållas av utan också att följa eller förkasta – och varje berättelse följs också av livliga diskussioner från de som lyssnat innan ordet fördelas på nytt. Om en viss uppdelning mellan manliga och kvinnliga perspektiv bland berättarna är framträdande betyder det inte att den dialogiska grundstrukturen blir binär. Snarare är det en mångfald av perspektiv som karakteriserar berättelserna såväl som de diskussioner som följer, vilket tycks indikera en lojalitet med ”kärlekens gåta” snarare än med en dominerande social ordning.

Här ställs kärlekens passion mot kristna föreställningar om synd och skam, som när ”kärlekens eld” får personerna ”att glömma den som brinner i [...] helvetet”.²³ Men lika ofta återkommer antikens och medeltidens föreställningar om kärlek. Det sägs till exempel att ”Amor är blind, och själv förblindar han så man tror sig ha valt den säkraste vägen när man slagit in på den halaste”.²⁴ Sedan medeltiden var bilden av en blind Amor med förbundna ögon vanligt förekommande. Den skiljer sig från antikens bild av den unge Eros med sin båge och kan ha sitt upphov i medeltidens mer moraliskt kristet formade tolkningar av antika motiv. Blindheten associeras med köttslig och sinnlig kärlek, som ställs mot en klarsynt kärlek som är gudfruktig och själslig.

För Margareta av Navarras läsekrets var det antagligen den sinnliga, sexuella kärleken man varnade för i ett samhälle som inte bara var format av kristendomens lydndsregler, utan också av mäns dominans över kvinnor i ett i övrigt feodalt strukturerat maktsystem. Uppfattningen att kärleken förblindar lever likväl kvar i vår samtid när en rationalisering av kärleken premieras över risken att förlora sig själv, men i individualistisk och sekulariserad mening. Som Illouz skriver: "Dejtingsajterna på internet, som bygger på psykologiska profiler och konsumtionslogik, visar tydligt hur människor använder sig av utstuderade rationella strategier för att förverkliga sina romantiska drömmar".²⁵

Jag läser i morgontidningen att dejtingmarknaden under senaste året genererat upp till 85,5 miljarder kronor.²⁶ I den globala kapitalistiska världen tycks vi beredda att betala en hel del för att hitta en partner, och *matchmaker*-yrket verkar återigen efterfrågat, även utanför internetsfären. I denna mix av nyliberalt marknadstänkande, romantisk kärlek, arrangerad parbildning och individens egenintressen är det kanske inte konstigt om Eros blir hemlös. Eller som Roland Barthes skrev på 1970-talet i den bok som på svenska får titeln *Kärlekens samtal*: "kärlekens diskurs av i dag är *något ytterligt ensamt*. Den kanske framförs av tusentals människor (vem vet?), men ingen håller fast vid den".²⁷

I Margareta av Navarras verk tycks Eros däremot trivas som fisken i vattnet. Det är inte bara så att han verkar styra och ställa med allt och alla. Det görs inget annat än talas om kärlek, och i talen framträder som sagt en mångfald av uppfattningar. Frågan om det bästa sättet att älska står ofta på spel i novellerna och de efterföljande diskussionerna, och ett svar kan urskiljas i renässansens nyplatoniska syn på kärlek som är en genomgående intertext i verket.²⁸ Således kan man läsa att sant älskande är sådana "som hos den de älskar söker något fulländat, som godhet, skönhet eller tillgivenhet, och som hellre skulle dö än omvandla sin ärliga och fasta strävan mot dygden till sådana krassa ting som samvetet såväl som hedern förbjuder".²⁹ Samtidigt kan dessa "krassa ting" (*choses basses*) föra tankarna till den narcissism som Freud ville se som kärlekens grund. Det slags pendelrörelse som han talade om, mellan att "bli av med en del av sin narcissism" och behovet att få den ersatt, kan exempelvis urskiljas

när tre män i sällskapet – den ena med platoniska ideal och de två andra med just mer krassa idéer – tvistar om den form av kärlek som utgår från att man söker den ena hälften av ett förlorat helt:

Dagoucin svarade: ”Eftersom människan inte kan veta var denna andra hälft befinner sig, som skulle skapa en så jämlik förening att den ena inte skulle kunna särskiljas från den andra, måste man välja det kärleken befäller, och förbli hängiven vad som än händer. Ty om den som ni älskar liknar er helt och hållet och delar er vilja, ja då skulle det vara er själva ni älskade och inte henne. – Dagoucin, sa Hircan, ni behagar att göra er skyldig till ett tankefel om ni hävdar att vi borde älska kvinnor utan att vara älskade av dem! – Vad jag vill säga, svarade Dagoucin, är att om vår kärlek föranleds av en kvinnas skönhet, välvilja, kärlek och ynnest men vårt mål drivs av lust, ära eller fördelar kommer den inte att vara länge, för om det saknas en egentlig grund för ens kärlek förflyktigas den snart. Men jag står fast vid min åsikt att när man älskar så vill och begär man inget annat än att verkligen älska, och man låter hellre döden ta ens själ innan kärleken lämnar hjärtat. – Jag tror faktiskt att ni aldrig varit förälskad, sa Simontault, för om ni upplevt passion som oss andra skulle ni inte bara redogöra för Platons stat för oss – något skrivet utan grund i levd erfarenhet. – Jag har visst älskat, sa Dagoucin, jag älskar ännu och jag kommer att älska så länge jag lever [...].”³⁰

Referensen till ”Platons stat” kanske är lite förbryllande, då stycket mer erinrar om Aristofanes berättelse i *Gästabudet*. Eller också avser den just kärlekens tyranni, som Platon också skriver om i *Staten*, och som Dagoucin villigt verkar underkasta sig.³¹ Men på ett mer höviskt än förryckt vis då han är beredd att ”välja det kärleken befäller” och älska utan att få gensvar. Med Freud skulle man kunna säga att han vänder sin narcissism utåt utan att få ”den ersatt” medan de två andra, mer galanta männen endast verkar vilja eller kunna älska om de själva blir älskade.

Frågan vem som älskar bäst avgörs likväl aldrig, utan exemplifierar novellsamlingens dialogiska grundstruktur som låter olika åsikter om kärlek få vara just motsägelsefulla. Den levda erfarenhet som framhålls i citatet kan förvisso uppfattas som ett sökande efter en empirisk grund för kärleken. Men *Heptamérons* dialogiska struktur vetter mot

öppenhet snarare än slutsats. Dess noveller visar på människor som befinner sig i händerna på krafter de i grunden inte styr över, särskilt inte när det gäller kärleken.

Den mångfald *Heptameron* vittnar om verkar ligga i kärlekens såväl som språkets dialogiska natur, i den mån de alls kan skiljas åt. Läst mot en horisont av nyliberala påbud, som åtminstone ur historiens perspektiv tycks nivellera kärleken till marknadens logik och kommersialisera existensen, framstår den som ett slags motståndstrategi för att åter bereda plats åt den bevingade eros och existensens poesi.

Noter

- 1 René Descartes, *Avhandling om själens passioner. Valda skrifter*, Konrad Marc-Wogau övers. (Stockholm: Natur och Kultur, 1998), 189.
- 2 Descartes, *Avhandling om själens passioner*, 192.
- 3 Descartes, *Avhandling om själens passioner*, 196.
- 4 Descartes, *Avhandling om själens passioner*, 196.
- 5 I dialogen berättar Aristofanes att den ursprungliga människan var "rund till formen", men på grund av sitt högmod straffades av gudarna som klöv henne i två halvor. Således förklaras kärleken vara "en sammanförare av den gamla naturen", som "vill göra ett av två och försöker hela människans natur", se Platon, *Gästabudet. Skrifter Bok 1*, Jan Stolpe övers. (Stockholm: Atlantis, 2000), 167.
- 6 Sigmund Freud, "Introduktion till narcissismen", *Samlade skrifter IX*, Ingrid Wikén Bonde övers. (Stockholm: Natur och Kultur 2003), 94.
- 7 Freud, "Introduktion till narcissismen", 89.
- 8 Freud, "Introduktion till narcissismen", 89–90, 98.
- 9 Alexandra Kollontaj, "Bered plats åt 'den bevingade Eros'", *Den nya moralen*, Katarina Sundkvist övers. (Stockholm: Gidlunds, 1979), 104–107.
- 10 För en mer utförlig diskussion av den höviska kärlekens relation till feodala maktstrukturer, se Carin Franzén, *Jag gav honom inte min kärlek. Om hövisk kärlek som kvinnlig strategi* (Stockholm: Ersatz, 2012), 13–24.
- 11 Kollontaj, "Bered plats åt 'den bevingade Eros'", 128.
- 12 Alain Badiou, *Éloge de l'amour* (Paris: Champs, 2009), 16.
- 13 Badiou, *Éloge de l'amour*, 17.
- 14 Eva Illouz, *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring*, Svenja Hums övers. (Göteborg: Daidalos, 2011), 254.
- 15 Renata Salecl, *Valfrihetens tyranni*, Oskar Söderlind övers. (Hägersten: Tankekraft förlag, 2016), 84.
- 16 Badiou, *Éloge de l'amour*, 19.
- 17 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, Nicole Cazauran red. (Paris: Gallimard, 2000), 306. Novellsamlingen finns i en svensk översättning från 1954 av Holger Petersen Dyggve. Jag har här valt att göra en egen översättning.
- 18 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, 305.

- 19 Manuskriptet publicerades 1658 i ett ofullständigt skick av Pierre Boaistuau med titeln *Histoire des Amans fortunez*. Claude Gruget gav 1559 ut det på nytt i en normgivande ordning men med den långa titeln *Heptaméron des Nouvelles de très illustre et très excellente Princesse Marguerite de Valois, Royné de Navarre, remis en son vray ordre, confus auparavant en sa première impression, et dédié à très illustre et vertueuse Princesse Jeanne de Foix, Royné de Navarre*.
- 20 Lucien Febvre, *Autour de l'Heptaméron. Amour sacré, amour profane* (Paris: Gallimard, 1944), 212.
- 21 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, 67, 78.
- 22 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, 67.
- 23 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, 77.
- 24 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, 94–95.
- 25 Illouz, *Därför gör kärlek ont*, 253.
- 26 ”Fakta. Offline-matchmaking”, *Ekonomi, Dagens Nyheter*, 2024-05-31.
- 27 Roland Barthes, *Kärlekens samtal: fragment*, Leif Janzon övers. (Stockholm: Modernista, 2022), 16.
- 28 Se Johanna Vernqvist, ”Negotiations of Renaissance Desire”, i *Pangs of Love and Longing. Configurations of Desire in Premodern Literature*, Anders Cullhed et al. red. (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2013), 110–129.
- 29 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, 242–243.
- 30 Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, 113–114.
- 31 I *Staten* beskrivs kärlekens tyranni i termer av en enväldshärskare som driver ”människan som hyser den – på samma sätt som tyrannen driver sin stat – till att utföra alla tänkbara illdåd”, vilket ställs mot den besinning som idealstaten kräver, där förståndet ska vara styrande, se Platon, *Staten. Skrifter Bok 3*, Jan Stolpe övers. (Stockholm: Atlantis, 2003), 378–379. I *Heptameron* framträder en mer överseende, rentav ödmjuk syn på kärlekens många uttrycksformer, vilket i dagens rationella dejtingkultur kan framstå som ett slags dygd.